

CSISZÁR IMRE

**EGY KIÁLLÍTÁS MARGÓJÁRA.
A HAJDÚNÁNÁSI „KITASZÍTOTTAK” CÍMŰ TÁRLAT
TÖRTÉNELMI HÁTTERE***

I. A KIÁLLÍTÁSRÓL ELŐLJÁRÓBAN

A XX. századi magyar történelem alakulása Hajdúnánás számára is sorsfordító változásokkal járt együtt, nehezen gyógyuló sebeket ejtett a helyiek lelkében. Sokan közvetlen hozzátartozójukat vesztették el, de az idősebb generációk közül még velünk vannak azok is, akik saját életükben tapasztalták meg a különböző diktatúrák kegyetlenségeit. A város „nagy öregjei” még emlékeznek a második világháború utáni időkre, a szovjet hadsereg kegyetlenségeire, arra a mai napig kísértő novemberi éjszakára, amikor a város férfi lakosságát összegyűjtötték, és hadifogságba hurcolták a kegyetlen megszállók. A Rákosi korszak, de főként a Kádár rendszer jóval többek emlékeiben él, és közülük sokaknak az értelmetlen szenvedést, a személyes megaláztatást és nem ritkán a hosszú évtizedekig tartó megbélyegzettséget juttatja az eszébe.

A múlt hiteles értékelésének, és a történelemmel való szembenézésnek az égető szükségessége arra készítetett bennünket, hogy egy minden tekintetben modern történelmi kiállítással állítsunk emléket azoknak, akik a XX. század derekán történt embertelenségek áldozatai voltak. Néhányan túléltek a megpróbáltatásokat, de a legtöbben életüket vesztették a korábban sohasem tapasztalt terror idején, emléküik azonban nem vesztet feledésbe, mert ehhez fogható események nem történhetnek meg ismét. A múlt szakmailag megal-

* A tanulmányban szereplő fényképeket a kiállítás rendezői készítették, illetve magángyűjteményekből származnak.

pozott, szemléletes bemutatása, a kegyetlen események valóságghú megjelenítése, és a látogató előtt megelevenedő történelem, egy letűnt korszak megdöbbentő újraéledése, mind-mind a figyelemfelkeltést és a figyelmeztetést szolgálja. A kiállítás a mai kor emberéhez kíván szólni, noha mindvégig a múlttól mesél. Ebből a szempontból a Hajdúnánáson 2011. november 3-án, „Kitaszítottak” címmel megnyílt történelmi kiállítás egyértelmű sikeréhez nem férhet kétség.

*A „Kitaszítottak”
kiállítás megnyitója,
Hajdúnánás,
2011. november 3.*

A „Kítaszítottak” kiállítás megnyitója, Hajdúnánás, 2011. november 3.

A XX. század derekának viharos évtizedei Hajdúnánás történelmében jelentős megpróbáltatásokkal jártak. Az események megismerése és megértése, a múlttal való szembenézés, a polgári áldozatokról történő megemlékezés, a történelmi igazságtétel mind-mind hozzájárulhat a tragédiák feldolgozásához. A város életében bekövetkezett sorsfordulókat, az egyre távolabbi múlt homályába vesző történéseket ez az interaktív kiállítás egyértelműen közelebb hozza a város lakóihoz, valamint a történelmi múlt iránt érdeklődő szélesebb nagyközönséghez. A korszak példátlan mértékű változásokkal járó történelmének alaposabb megismertetésével, és a sokak számára még személyes történelemként élő múlt hiteles, eredeti forrásokon alapuló bemutatásával az egyéni, illetve családi sorstragédiák háttérében megbúvó mélyebb történeti összefüggések is könnyebben megérthetők.

A pontosan megtervezett látványelemeknek köszönhetően életre kelnek a múlt eseményei, a hatásos hang- és fényhatások kiegészülve az egyes egységekre jellemző egyedi kompozíciókkal a történelem alaposabb megismerését, a megtörtént tragédiákkal való szembesülést teszik lehetővé. A történelmi alaposság és a modern,

a korszerű világ- és európai trendekhez igazodó ábrázolásmód szerencsés találkozása jelenti a siker zálogát. A kiállítás témájául szolgáló események, a helyi társadalmat ért és máig is feldolgozatlan tragédiák sora annak a bizonyosága, hogy a „Kitaszítottak” című tárlat megvalósítása nemcsak időszerű volt, de létrehozásával több mint két évtizedes adósságot törlesztettünk.

A „Kitaszítottak” kiállítás megnyitója, Hajdúnánás, 2011. november 3.

A kiállítás minden tekintetben megfelel a mai kor követelményeinek, és egy valóban XXI. századi technológiát felvonultató kiállítótér és a különböző időszakokat jól elkülönítő kompozíció várja a látogatókat. A lényeg azonban nem az installáció és nem a technológia, nem a képi és hanghatások teszik pótolhatatlanná és tartal-

masszá a kiállítást, hanem az a történelmi háttér, amit csak a történettudomány segítségével lehet pontosan megismerni és értékelni. A város 1944 és 1962 közötti történelme, az ebben a szűk két évtizedben bekövetkezett embert próbáló események állnak a kiállítás fókuszában, minden egyéb csak eszköz a nemes cél, a hiteles tájékoztatás szolgálatában.

II. A MÚLT ÉS A VELÜNK ÉLŐ TÖRTÉNELEM

Hajdúnánás XX. századi történelme tele volt megpróbáltatásokkal. Érintette a város lakóit a holocaust, az igen jelentős hajdúnánási zsidó közösség elleni szervezett állami fellépés, a helyi zsidók gettókba zárása és deportálása az 1940-es évek derekán. A második világháború végén a kivonuló német csapatok nyomában járó Vörös Hadsereg brutális fellépése okozott máig feldolgozatlan traumákat, a

Katona fotója Hajdúnánás főterén, 1940-es évek

szovjet hadifogságba hurcolt civilek pótolhatatlan veszteségei a városnak. A Rákosi-korszak újabb mérföldkönek tekinthető a város történelmében, hiszen a jogfosztások mindennaposak lettek és ártatlanul kitelepített családok kerültek a hírhedt hortobágyi táborokba, így Tedejre is az 1950-es évek elején.

A diktatúrára az 1956-os forradalommal válaszolt a magyar társadalom, de a hatalom később véresen és kegyetlenül torolta meg az „ellenforradalomnak” nevezett forradalomban részt vevő fiatalokon a nyílt szembeszegülést. Hajdúnánáson különösen sok eljárás indult a

forradalmárok ellen, és noha senkit sem végeztek ki, a több éves börtönbüntetés kiszabása gyakorinak tekinthető.

Hajdúnánás Országzászló, 1940-es évek

Végül meg kell emlékezni azokról az áldozatokról is, akiket az ún. „kuláktalanítás” és az ezzel összefüggő, sok esetben erőszakos szövetkezetesítés következtében értek atrocitások. A földek elvétele, a hírhedt agitátorok tevékenysége, a tagosítások és a szovjet típusú nagyüzemi gazdálkodás rákényszerítése a magyar parasztságra számos konfliktussal járt egy olyan korban, amikor nem volt ajánlatos nyíltan konfrontálódni a hatalommal. A fent vázolt rövid áttekintésből adódóan a kiállítás öt, egymástól jól elkülöníthető részre osztható, az alábbiakban az egyes egységek lényegre törő történelmi összefoglalására teszünk kísérletet.

1. BEGYŰJTÉSEK ÉS DEPORTÁLÁSOK A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ VÉGNAPJAIBAN. AZ „ELHURCOLTAK” TÖRTÉNETE

A második világháború és a vele járó emberi veszteségek, majd az utána következő bizonytalan és kiszámíthatatlan időszak eseményei egész Magyarországot megviselték. A hihetetlenül gyorsan bekövetkező változások, és az ezekkel járó megpróbáltatások Hajdúnánást és környékét sem hagyták érintetlenül. Az ekkoriban az embereket ért személyes tragédiák és atrocitások mind a mai napig elevenen élnek a helyiek emlékezetében. A legelső emberi tragédiák egyértelműen a második világháború éveivel köthetők és a hazai zsidóság meghurcolásával és a deportálásokkal hozhatóak összefüggésbe.

A hajdúnánási zsinagóga egykori épülete, 1940-es évek

A magyarországi zsidók megkülönböztetésére már az első világháborút követően is sor került, de csak a két világháború közötti időszak végén öltött súlyosabb formákat. A felsőoktatási tanulmányokat korlátozó *numerus clausus*, a zsidótörvények és az 1930-as évek második felétől egyre inkább radikalizálódó közélet jelentette az előzményét annak a példátlan nyílt zsidóüldözésnek, ami Magyarország német megszállása után vette kezdetét.

„Kitaszítottak” kiállítás, Hajdúnánás, 2011.

Hazánkba érkezett Adolf Eichmann, aki a német Birodalmi Biztonsági Főhivatal (RSHA = Reichssicherheitshauptamt) zsidóügyekkel foglalkozó főosztályának a vezetője volt és feladatának tekintette, hogy leszámoljon az ekkoriban kb. 800 ezer főre tehető magyar

zsidósággal.¹ 1944. március 19-ét követően, különösen a Sztójay-kormány március 22-i megalakulása után rendeletek sorát bocsátották ki a kormányzervek, amelyek többek között hatágú sárga csillag viselésére és rádiókészülékeik beszolgáltatására kötelezték a zsidókat, továbbá megtiltották, hogy tömegközlekedési eszközökön utazzanak, vagy nyilvános fürdőket látogassanak.² Nem sokkal ezután megkezdődött elkülönítésük is. Ebből a célból vidéken gyűjtőtáborokat, míg a nagyobb városokban külön gettókat hoztak létre, ahol mind az őrzésük, mind a későbbi szállításuk is szervezeten biztosítható volt. Magyarországról a zsidókat szállító első vonatok 1944. május 15-én indultak el vidékről Kassán keresztül Auschwitzba és június végéig 440 ezer embert, a vidéki zsidóság többségét már deportálták is.³

Kitaszítottak kiállítás, Hajdúnánás, 2011.

¹ Gyurgyák János: A zsidókérdés Magyarországon. Budapest, 2001. 173.

² A zsidókat korlátozó rendeletekről részletesebben: Gyurgyák János i. m. 175–177.

³ Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Budapest, 2002. 263.

A begyűjtést és a deportálásokat a magyar csendőrség felhasználásával az Eichmann irányítása alá tartozó 150–200 fős *Judenkommando* irányította. A rettenetes folyamatnak végül maga Horthy Miklós kormányzó vetett véget, amikor 1944. július elején leállította a deportálásokat.⁴

Hajdúnánást különösen érzékenyen érintette második világháború és a tömeges deportálás, hiszen az elesett hősi halottak mellett a zsidó áldozatok száma is jelentős volt. A városban 1944 előtt a helyi zsidóság a városi társadalom szerves része volt. A helyi gazdaság szerkezetéből adódóan az ipar meglehetősen szűk volt és sok szállal kötődött a mezőgazdasághoz, ez a jellemzően agrárius társadalom mégis viszonylag jelentős zsidóságot integrált magába. A város életét a két világháború között a békés együttélés jellemezte és ez az 1930-as évek második felében az országos tendenciák ellenére sem változott meg. Hajdúnánáson nem tudtak mélyebb gyökeret verni azok az antiszemita, szélsőjobboldali mozgalmak, amelyek másutt folyamatosan erősödtek.⁵

Az országos események és a német megszállást követő kormányzati politika azonban Hajdúnánást is elérték. A városban 1944. május 31-én a Klapka és a Bem utca körül létesült a gettó, ahová a város 1003 fős zsidósága került.⁶ A polgári lakosságtól történő elkülönítésük ezzel immár fizikailag is megtörtént. A gettó alig más-

⁴ A magyarországi zsidóság szenvedéséről az eddig említettek mellett: *Randolph L. Braham: A népiirtás politikája. A Holocaust Magyarországon.* 1–2. kötet Budapest, 1997.; *Stark Tamás: Zsidóság a vészkorszakban és a felszabadulás után 1939–1955.* Budapest, 1995.; *Bihari Péter: A magyarországi zsidóság helyzete a zsidótörvényektől a deportálásokig.* In: *Hét év-tized a hazai zsidóság életében* Szerk. Lendvai L. Ferenc–Horváth Pál–Sohár Anikó, 2. kötet. Budapest, 1990.; *Dokumentumok a zsidóság üldöz-tetésének történetéhez.* Szerk. Ságvári Ágnes, Budapest, 1994. 1–19. kö-tet; valamint: *Vádirat a nácizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez* 1–3. kötet. Budapest, 1958–1967.

⁵ Vö. Hajdúnánás története. Szerk. Rácz István, Hajdúnánás, 1973. 329.

⁶ Uo. 331.

fél hónapig működött, mivel ezután a foglyokat koncentrációs táborokba szállították. A tehervonatok először Debrecenbe érkeztek, ahol a Serly-féle téglagyárban gyűjtötték össze a megyéből a zsidókat, hogy innen szállítsák tovább őket. A hajdúnánási zsidók is itt várokztak egy teljes hétig, állandó fegyveres őrizet mellett.⁷

Ezután Debrecenből a hajdúnánási deportáltakat vagy Auschwitzba, vagy a Bécs mellett fekvő Strasshofba vitték.⁸ Az Ausztriába került zsidóknak jóval nagyobb esélyük volt a túlélésre, mivel őket többnyire különböző kelet-ausztriai táborokba szállították tovább, ahol ipari és mezőgazdasági kényszermunkát végeztek velük. Az áldozatok pontos számát nehéz megállapítani, a jelenlegi szakirodalom mintegy 640 életét vesztett hajdúnánási zsidót tart számon.⁹

A kiállításnak otthont adó épületről az 1940-es években készült fotó

⁷ *Völgyesi Zoltán: Kisvárosi történet. Az 1956-os forradalom és a zsidóellenes megmozdulások Hajdúnánáson. Budapest, 2001. 39–41.*

⁸ A deportált hajdúnánási zsidók névsorát közli: *Halmos Sándor: Emlékezz meg! Hajdú-Bihar Megye zsidóságának története napjainkig. Debrecen, 2003.*

⁹ Vö. *Völgyesi Zoltán* i. m. 41.

2. AZ OROSZ MEGSZÁLLÁS ÉS KÖVETKEZMÉNYEI. A SZOVJET HADIFOGSÁGBA HURCOLT HAJDÚNÁNÁSIÁK SORSA

A második világháború rendkívüli áldozatokat követelt Magyarországtól. A mértékadó történészek mintegy 900 ezer főre teszik az emberveszteségeket, ami az akkori 14,5 milliós lakosság 6,2%-ának felel meg.¹⁰ Az odavesztett emberéletek számát tekintve Hajdúnánás is hatalmas áldozatokat kellett elszenvedjen. Csak 1940-ben 2496 hajdúnánási férfi vonult be a hadseregbe.¹¹ A háborúban elesettek száma közel 600-ra tehető, Draviczky Imre egészen pontosan 573 hősi halott nevét tartalmazó listát állított össze.¹² Ez a szám az 1941-es népszámláláskor mért 18 770 fős lélekszámhoz viszonyítva 3,2%-os veszteséget jelentett. A háború és a háború során életüket vesztett katonák mellett további tragédiákkal kellett szembenézzenek a város lakói az elkövetkező időkben.

A háború végén, a Magyarországot megszálló Vörös Hadsereg kegyetlenségei és a civil lakossággal szemben nem egyszer szervezeten elkövetett atrocitások okozták sokak halálát. Hajdúnánásról 1944. október 30-án éjjel vonultak ki a szovjetek elől hátráló német és magyar csapatok. Másnap, 1944. október 31-én érkezett meg a városba a 2. Ukrán Fronthoz tartozó román előőrs, és a szovjet 33. lövészhadtest gépesített csoportja, továbbá a 27. kozák lovas-hadtest. Ezután Hajdúnánás a november 1-jén megalakult szovjet katonai városparancsnokság közvetlen fennhatósága alá került.¹³

A szovjetek megérkezése azonban nem felszabadítás volt, sőt további szenvedésekhez vezetett. Az eseményekről személyes élményekkel rendelkező helyiek beszámolóit a Vörös Hadsereg ke-

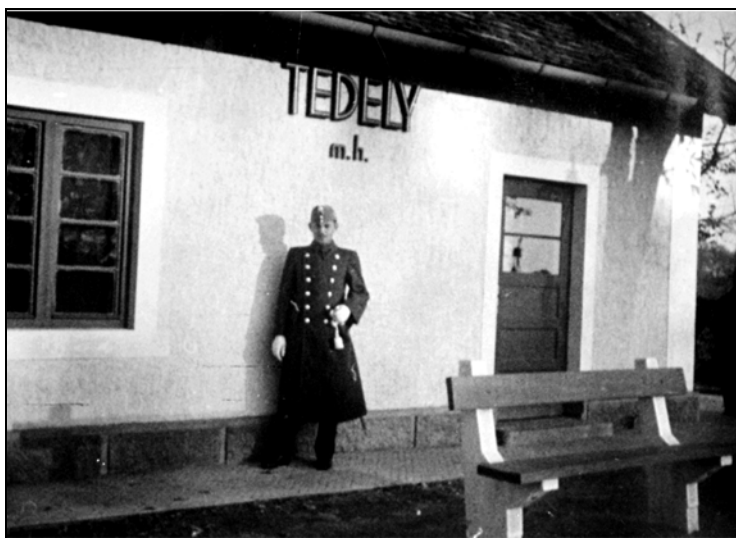
¹⁰ *Romsics Ignác* i. m. 270.

¹¹ Hajdúnánás története. Szerk: Rác István, Hajdúnánás, 1973. 331.

¹² *Draviczky Imre: Századunkban a gyilkos láng már kétszer lobbant. (Hajdúnánás népe és a Nagy Háborúk)* Hajdúnánás, 1993. 388–395. – H.B.m.L. XIV. 18. 2.d.

¹³ *Völgyesi Zoltán* i. m. 43.

gyetlenségeit emelik ki. Az egyik visszaemlékezés szerint egy hajdúnánási gazdát azért szúrt le egy orosz katona mert elfogyott a bora, de nem egy esetben történt nemi erőszak is. A helyiek és a megszálló katonák között állandó volt a konfliktus, mivel az amúgy békés természetű városlakók sem értékeiket, sem lányaikat, feleségeiket nem akarták megosztani a nyíltan fosztogató szovjetekkel. A bevonulást követő napokban történt meg Girus András állatorvos esete, aki egyedül vette fel a küzdelmet az ellenséggel. Egy szovjet tiszt lelőtte az erőszaknak ellenálló feleségét, akit egy kisszékkel agyon ütött, majd elvette a fegyverét és még egy orosz tisztet lelőtt. Girust csak később tudták elfogni, de a házat felgyújtották.¹⁴

Katona fotója Hajdúnánás, Tedej megállóhelyénél, 1940-es évek

¹⁴ A megszálló szovjet hadsereg és a helyi lakosság közötti konfliktusokról szóló beszámolókat lásd: *Draviczky Imre* i. m. 230–241.

„Kitaszítottak” kiállítás, Hajdúnánás, 2011.

A Vörös Hadsereg legnagyobb rémtette azonban 1944. november 3-án éjjel következett be. Egy tudatos és szervezett akció során a polgári lakosság begyűjtésére, és mint később kiderült hadifogságba szállítására került sor ezen az éjszakán. Katonai alakulatok jártak házról házra és összegyűjtötték az otthon talált férfiakat, a fiatalokat és az öregeket is. Az egész városra kiterjedő akcióból csak egy-két városszéli utca, valamint a tanyák maradtak ki, ide ugyanis már nem jutottak el virradat előtt az oroszok.¹⁵ Egyes vélemények, s általában a helyiek kollektív emlékezete szerint a szovjeteknek a visszaérkező munkaszolgálatosok is segítettek, akik így kívántak bosszút állni, mivel azok nem akadályozták meg a deportálásokat.¹⁶ Az elhurcolások pontos oka hitelt érdemlően nem bizonyítható, tudjuk azonban, hogy a szovjet hadseregben bevett gyakorlat volt polgári személyek fogságba ejtése és hadifogolytáborokba szállítása. Szovjet hadifogságba egyébként mintegy 600 ezer magyar került, többségük katona volt, de a polgári személyek száma is elérte a 100–120 ezer főt.¹⁷

¹⁵ *Völgyesi Zoltán* i. m. 44–45.

¹⁶ *Draviczky Imre* i. m. 248–249.

¹⁷ *Romsics Ignác* i. m. 270.

„Kitaszítottak” kiállítás, Hajdúnánás, 2011.

Az összegyűjtött embereket (közel 500 főt) éjszakára a szülőotthonba terelték, majd másnap gyalogmenetben irányították őket Debrecen felé. A háromnapos út alatt a foglyok úgy tudták, hogy néhány hétig lesznek távol, mivel a Hajdúnánást Debrecennel összekötő vasúti szakasz helyreállításán fognak dolgozni. A hadifogolyként elhurcolt hajdúnánási férfiak Debrecenbe érve a Pavilon laktanyába kerültek, ahol akkoriban már valóságos szovjet gyűjtőtábor működött. A foglyok közül az 50 év felettieket és a 16 év alattiakat, valamint a betegeket szabadon bocsátották, mivel úgyszemlélték volna túl az előttük álló utat.¹⁸ A debreceni tartózkodás és a válogatás alatt sok életet mentett meg Masits Sándor hajdúnánási fogtechnikus, aki sokakat nyilvánított betegnek. A megmaradt nagyjából 350 embert 1944. november 18-án indították el vasúton. A hajdúnánási „hadifoglyok” hosszú utat tettek meg Debrecenből Románián keresztül a Szovjetunióba, először a moldvai Foksány elosztótáborába, majd onnan a Dnyeszter partján fekvő benderi

¹⁸ A hajdúnánási férfiak elfogásának és viszontagságos utazásának a történetét részletesen leírja Hadas Ferenc, az egyike azon keveseknek, akik visszatértek a foglyotáborból. Vö. *Hadas Ferenc: Hol sírjaik domborulnak...* (Egy túlélő emlékezései a hajdúnánási elhurcoltakról) Hajdúnánás, 1991. 19–31.

hadifogolytáborba.¹⁹ A leírhatatlan körülmények és a rossz bánásmód következtében az ártatlanul elhurcolt, polgári személyként hadifogságba került mintegy 350 emberből alig 20-an maradtak életben és tértek haza. A hajdúnánásihoz hasonló esetre csak Nyíregyházán volt példa, ahol szintén ugyanazon a napon, 1944. november 3-án fényes nappal folyt a begyűjtés.²⁰

3. LESZÁMOLÁS A „BELSŐ ELLENSÉGGEL”. KITELEPÍTÉSEK ÉS INTERNÁLÁSOK A RÁKOSI-KORSZAKBAN

A második világháború után a rövid koalíciós időszakot követően a Rákosi-korszak kegyetlen évei köszöntöttek Magyarországra. Az elvakultan Moszkvát másoló, szovjet típusú gazdaság- és társadalompolitikát szorgalmazó diktatúra rengeteg ember életét tette tönkre. A rendszer legfőbb ellenségei a korábbi „uralkodó osztály” tagjai voltak, akik ellen minden eszközzel, koncepciós perekkel és internálással is igyekeztek fellépni. Az elítéltek nem követtek el bűncselekményt, mindössze veszélyesek voltak a fennálló hatalomra nézve. A tömegessé váló politikai perekben a korszak egészét tekintve mintegy 300 ezer embert hurcoltak meg.²¹

A rendszer ellenségeihez tartoztak az egyházi személyek, az ún. „klerikális reakció”, valamint a módosabb parasztok, a vidék tekintélyes gazdái, a „kulákok” is. Az egyház képviselői a „dolgozó nép” ellenségei voltak, míg a kulákság politikai befolyása a „falusi osztályharc” és a termelőszövetkezeti mozgalom sikerét veszélyeztette. Kuláknak minősítettek minden 25 holdon felüli közép- és gazdagparasztot, összesen mintegy 71 ezer családot, és különadókkal, gazdasági épületeik, gépeik elvételével, a képviselőtestületekből történő

¹⁹ *Völgyesi Zoltán* i. m. 45–46.

²⁰ Uo. 46–47.

²¹ *Kahler Frigyes*: *Joghalál Magyarországon 1945–1989*. Kalocsa, 1993. 143.

kizárásukkal és minden más adminisztratív eszközzel sújtották őket. Hivatalos nyilvántartásuk érdekében külön kuláklisák készültek.²²

A rendszer ellenségeivel szembeni fellépés eszköze volt a koncepciók perек mellett az internálás is. A legnagyobb internáló tábor Kistarcsán volt, a leghírhedtebb recski tábor működésének kezdete 1950-re tehető. Az internáló táborok száma megközelíthette a 100-at, míg a fogolylétszám 1953-ban 44 000 körül lehetett.²³

*Az egykori tedeji tábor kerítésén elhelyezett tábláról készített fotó
(A tábla Apatini Ferenc Illés a tulajdona, jelenleg a Terror Háza
Múzeumban található)*

Hajdúnánáson a Rákosi korszak leginkább azokat a gazdákat tette tönkre, akiket hivatalosan is kuláknak bélyegeztek, valamint azokat hurcolta meg, akik az 1945 előtti időszakban vezető pozíciókat töltöttek be.²⁴ Nem egy esetben azonban teljesen ártalmatlan, a ko-

²² A kulákokkal szembeni fellépésről és az adminisztratív intézkedésekről bővebben: *Kávási Klára*: Kulák-lista. Budapest, 1991. 28–34.

²³ *Dessewfy Tibor–Szántó András*: Kitoró éberséggel. Budapest, 1989. 14.

²⁴ A hajdúnánási kulákokkal szembeni bánásmódról részletesebben: *Dra-viczky Imre*: Kulákok, kuláksorsok Hajdúnánáson 1946–1956. Hajdúnánás, 2006.; valamint: *Kajári Erzsébet*: Hajdúnánási „kulák-ügy” 1951-ben. In: *Trezor 1. A Történelmi Hivatal Évkönyve 1999*. Szerk. Gyarmati György, Budapest, 1999. 209–230.

rábi veszteségek miatt megtört, lelkileg sérült, vagy beteg emberek is célkeresztjébe kerülhettek a hatalomnak. Erre került sor 1954-ben, amikor egy testvére elvesztését feldolgozni nem tudó, korábban az Idegklinikán is kezelt 30 éves hajdúnánási nő, Varga Zsuzsanna konfrontálódott az állampárttal. Zsuzsanna bátyja azok között volt, akiket 1944. november 3-án éjszaka elhurcoltak az oroszok és tíz év elteltével is visszavárta, sőt több ízben látni vélte. A konfrontáció fő oka az volt, hogy a lelkileg megviselt és idegileg teljesen kimerült nő attól sem riadt vissza, hogy nyíltan szidalmazza a népi demokráciát és azokat, akik a testvérét elvitték.²⁵

Az eddigieken túlmenően arról is szólni kell, hogy a politikai perek és az internálások mellett az állami terror nem egy esetben csoportos kitelepítést is alkalmazott. Ennek a legismertebb példái a budapesti és nagyvárosi kitelepítések voltak, de ugyanebbe a körbe tartoztak a hortobágyi kényszermunkatáborok is. A déli határsávból a Hortobágyra történő kitelepítés 1950. június 23-án kezdődött.²⁶ A közvetlen előzmény külpolitikai természetű volt és a szovjet-jugoszláv viszony megromlására vezethető vissza. A fenyegetettség érzése annyira eluralkodott a pártvezetésben, hogy 1950. július 1-jén 6 megyét érintő, 17 járásból és 300 községből álló határsáv került kijelölésre, ahonnan azokat, akiket nem találtak megbízhatónak, családotól telepítettek ki.²⁷ Az elhurcolt férfiak, nők és gyerekek a tiszántúli állami gazdaságok köré szerveződő szociális táborokba kerültek, ahol embertelen körülmények között tartották, és kényszermunkára kötelezték őket.

Ilyen kényszermunkatábor működött 1951-től 1953-ig a Hajdúnánás mellett fekvő Tedejen, az állami gazdaság telephelyén is. A telepeseknek nevezett rabok őrzéséről a rendőrségen belül létrehozott különleges erők („K” őrsök) gondoskodtak, brutális fellépésük, kegyetlenkedéseik a rendszer újabb arcát mutatták meg. A tábor 1951.

²⁵ Varga Zsuzsanna ügye. – H.B.m.L. XXV. 23/b. 3.d. [A Hajdú-Bihar Megyei Főügyészség iratai 1951–1978.]

²⁶ *Hantó Zsuzsanna: Kitalált családok.* Budapest, 2009. 164.

²⁷ Uo. 153.

december 7-én kezdte meg működését 343 rabbal, de a Tedejen fogva tartott kitelepítettek száma már 1951. december végére 661-re emelkedett.²⁸ Jelenleg a Hortobágyi Kényszermunkatáborokba Elhurcoltak Egyesületének köszönhetően több mint 700 egykori tedeji rabról van tudomásunk. A 12 szögesdróttal elkerített hortobágyi tábor felszámolására csak Sztálin halálát követően kerülhetett sor.²⁹

A tedejpusztai rabtábor emlékműve

²⁸ *Apatini Ferenc Illés: Túléltük. Internálótáborban a hajdúnánási Tedejpusztán 1951–1953-ban.* Debrecen, 2009. 19.

²⁹ A hortobágyi táborok történetéhez lásd: Telepessors. Szerk. Saád József. Budapest, 2005.; Hortobágyi kényszermunkatáborok 1950–1953. Az áldozatok emlékére. Szerk. W. Balassa Zsuzsa–Dr. Hajdú Mária–Dr. Vecsernyés Jolán (Kiadja a Hortobágyi Kényszermunkatáborokba Elhurcoltak Egyesülete) Budapest, é. n.; 60 év 1950–2010. A hortobágyi kényszermunkatáborok áldozatainak emlékére. (Kiadja a Hortobágyi Kényszermunkatáborokba Elhurcoltak Egyesülete) Budapest, 2010.; *Kitaszítottak I–II–III.*; Budapest 2002.; *Hantó Zsuzsanna: Kitélt családok.* Budapest, 2009.; *Gulyás Gyula–Gulyás János: Törvénysértés nélkül...* Debrecen, 1989.; *Buczkó József: A tedeji Gulág. Hajdúsági Tükör.* 2008. december 15.; *Varjasi Imre: Megszenvetők. Tények, adatok és források a XX. század második felének Hajdú-bihari áldozatainak, meghurcoltjainak történetéhez.* Debrecen, 2011.

4. AZ 1956-OS FORRADALOM ÉS KÖVETKEZMÉNYEI. A HAJDÚNÁNAI ELÍTÉLTEK SORSA

A megelőző időszak kegyetlenségei folytán az 1956-os forradalomból Hajdúnánás is kivette a részét, majd a Kádár-rendszer megtorlásának az erejét is a saját bőrükön tapasztalták meg a helyiek. A vidék forradalmát leginkább az idézte elő, hogy az erőszakos téveszesítés, a korábban megbecsült, módosabb parasztság üldözése, a vidék szellemi életében központi szerepet betöltő egyházi személyek meghurcolása, továbbá a nyílt erőszak rendkívüli engedetlenséghez vezetett.

A forradalom kitörése Hajdúnánáson 1956. október 26-án következett be. Péntek délelőtt volt és a helyi gimnazisták diákbizottságot alakítottak és tanáraikkal együtt összeállították 34 pontos követeléseiket. A 18. pontban a szovjet csapatok kivonása mellett a Szovjetunió táboraiban szenvedő hadifoglyok szabadon bocsátása szerepelt, ami arra utal, hogy több mint egy évtized elteltével is elevenen élt az a bizonyos novemberi éjszaka a város emlékezetében. A városközpontban több száz fős tömeg gyűlt össze és heves tüntetés kezdődött. Végül Cselényi Csujja Lajos földműves vezetésével az épületekről és a szovjet emlékműről leverték a vörös csillagot, majd behatoltak a Tanácsháza épületébe és le akarták számolni a helyi pártvezetőkkel. A tagosító bizottság korábbi elnökét, Bundik Vince tanácselnök-helyettést bántalmazták is.³⁰ A helyi pártvezetők mellett a hajdúnánási zsidóságot is inzultusok érték, mivel sokan őket is felelőssé tették családtagjaik 1944 őszi történet elvesztéséért.³¹

Október 26-án, a délutáni órákban egy tehergépkocsi (a helyi emlékezet szerint egy traktor) segítségével a főtéren álló szovjet emlékművet is ledöntötték, majd elénekelték a Himnuszt. Később eltévedt orosz tankok jelentek meg a városban, amik a Polgár-

³⁰ Az 1956-os forradalom kitöréséhez lásd: *Völgyesi Zoltán* i. m. 90–95.

³¹ Uo. 97–113.

Miskolc felé vezető utat igyekeztek megtalálni és hidegen hagyta őket a helyi forradalom. Nem állt szándékukban beavatkozni a helyi eseményekbe és miután az oroszul jól beszélő Ricsei Balázs útba igazította őket, tovább is mentek. Másnap megalakult a helyi forradalmi bizottmány, az elnöke Szilágyi Gyula, a titkár Ricsei Balázs lett.³² A következő napokban a közrend helyreállítása állt a középpontban és az egész város a budapesti eseményekre figyelt. A szovjet hadsereg beavatkozásával és a forradalom leverésével azonban a hajdúnánási ellenállás sorsa is megpecsételődött.

Hajdúnánás városközpontjának látképe az 1950-es években

Az ezután következő megtorlás újabb megpróbáltatásokkal járt. Hajdú-Bihar megyében 1957 és 1959 között 787 fő ellen indult eljárás, akik közül 658 fő egyértelműen ötvenhatos forradalmárnak tekinthető. A megye településeit tekintve átlagosan 8 személyt

³² *Völgyesi Zoltán*: Az 1956-os forradalom és megtorlás Hajdúnánáson. Történelmi Tanulmányok II. A KLTE Történelmi Intézetének kiadványa. Debrecen, 1993. 140–141. és 144.

fogtak perbe. 104 fő debreceni volt, Hajdúböszörményben 19 főt, Hajdúszoboszlón 26 főt vádoltak meg, míg Hajdúnánáson 43 személy ellen indult eljárás.³³ Hajdúnánásiak kivégzésére ugyan nem került sor, de súlyos ítéletek születtek, nem egyszer több éves börtönbüntetést kellett letölteniük a bűnösnek talált vádlottaknak.³⁴

Gimnazisták!
 A KADÁR KLIKK azjais
 módon elárulta a
 magyar nép igaz,
 nemes forradal-
 mát. Azt a forradal-
 mat melyben ezrek
 ontották vérüket.
 Tűritek ezt?
 Ne járjatok iskolá-
 bal! Ezzel istüntesse-
 tek a gaz önkény
 ellen.

Röplap, Hajdúnánás, 1956. november

³³ Valuch Tibor: „Ötvenhatosok”. Debrecen, 1996. 21.

³⁴ A hajdúnánásiak ellen indult perekről és a kiszabott ítéletekről részlete-
 sebben: Völgyesi Zoltán i. m. 168–184.

5. A TERMELŐSZÖVETKEZETI TERMELÉS MEGINDULÁSA
HAJDÚNÁNÁSON. A „KULÁKVILÁG” FELSZÁMOLÁSA.
A TERMŐFÖLD KÖZÖS TULAJDONBA VÉTELE

A vidéki társadalom számára a második világháború után a legnagyobb változást a földreform jelentette. A föld nélküli tömegek régi követelése vált valóra 1945 márciusában, a földosztásról szóló rendelet megjelenésével. Az agrárszerkezet teljesen átalakult, 5,6 millió hold tulajdonjoga cserélt gazdát és így a nagybirtok és a középbirtok gyakorlatilag megszűnt létezni. Az összes föld 35%-át osztották szét a zömmel „újbirtokosnak” számító mintegy 642 000 igényjogosult között.³⁵

Igaz ugyan, hogy az Alföldön hagyományosan jóval apróbb birtokok alakultak ki és a nagybirtokok túlsúlya főként a Dunántúltra volt jellemző, de a földosztás során itt is jelentősen átalakult a birtokstruktúra. Tekintve, hogy az igényjogosultak nagy száma mellett nem volt elegendő a kiosztható föld, nem egy esetben visszaélések és jogtalan földfoglalások is történtek.

Tsz tagok egy vetőgépet állnak körbe, Hajdúnánás, 1950-es évek

³⁵ *Romsics Ignác* i. m. 284.

*Mezőgazdasági betakarítógép (kombajn) április 4-i felvonuláson.
Hajdúnánás, 1960-as évek eleje*

Nem volt ez másként Hajdúnánáson sem, ahol már a rendelet megjelenésekor működött a Földigénylő Bizottság, Pálóczi Imre vezetésével. A földosztás a hajdúnánási határ 10%-át érintette és az 1000 holdnál nagyobb birtokokon túl néhány gazdagparaszti birtok is áldozatául esett. Az igényeket azonban így sem lehetett kielégíteni, a jogosultak alig 1/5-e kapott földet, a nánási újbirtokosok száma 416 fő volt, akik között összesen 3781 hold került szétosztásra.³⁶

A Magyar Kommunista Párt politikai célja azonban nem a kisbirtokos egzisztenciák létrehozására, sokkal inkább a szovjet típusú mezőgazdaság kialakítására irányult. A radikális földosztás szorgalmazása mindössze a szegényparasztság megnyerése miatt volt fontos, a valódi szándék már ekkor is a kollektivizálás volt, amit Rákosi Mátyás 1948. augusztus 20-ai kecskeméti beszédében hirdetett meg. 1948. december 18-án megjelent az erről szóló rendelet is, de a folyamat lassúságát jelzi, hogy 1949 nyarára még csak

³⁶ Hajdúnánás története. Szerk. Rácz István, Hajdúnánás, 1973. 391–392. és 394.

584 csoport működött az egész országban, bár az év végéig mintegy 1300 termelészövetkezet, illetve termelészövetkezeti csoport jött létre.³⁷ A termelészövetkezeti csoportok (tszcs) a korábbi földműves-szövetkezetek társulásai voltak.

1948-ban Hajdúnánáson is megalakult az első szocialista közös gazdaság 60 tag egyesülésével, 570 katasztrális holdon. A gazdaság helyzetéről, körülményeiről gyakorlatilag nem maradt írásos forrás, egyes visszaemlékezésekből tudjuk, hogy feltehetőleg Bocskai nevét viselte és Gyulai András vezetésével jött létre.³⁸

Felvonulás Hajdúnánáson, 1949. április 4-én

³⁷ *Romsics Ignác*: Magyarország története a XX. században. Budapest, 2002., 313., illetve: *Szakács Sándor*: A földreformtól a kollektivizálásig 1945–1956. In: A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadulásától napjainkig. Szerk. Gunst Péter, Budapest, 1998. 333.

³⁸ „Még azt megelőzte, valamilyen Bocskai néven létrehozott Gyulai András képviselt valami kis társulás. Én úgy emlékszem, hogy az volt legegységesebb, valahol ott a pusztán. [...] Nem lett ebből semmi, vagy nem tudom, valameddig működött, de nem tudott ez létre vergődni. Csak ilyen kezdeményezésnek maradt.” – Varga Sándor interjú. (Hajdúnánási Rákóczi Tsz alapító tag: 1960; téveselnök: 1963–1984) Készítette: Csiszár Imre. Hajdúnánás, 2008.

1949. december 21-én, Sztálin születésnapján született meg a December 21, 1950. február 25-én a Micsurin és 1950 őszén a Táncsics Tsz, 1949-ben alakult a Dózsa Tsz és a Haladás Tsz. Az 1950-es évek elején újabb termelőszövetkezetek keltek életre, 1952-ben szerveződött a Petőfi és a Kossuth Tsz, és 1955-ben alakult meg a Szikra.³⁹ A hajdúnánási termelőszövetkezeti rendszer a város mellett, Tedejen működő állami gazdasággal egészült ki, ahol 1951 és 1953 között kényszermunkatáborot működtettek.

*Körmös traktor.
Hajdúnánás,
1950-es évek*

*Mezőgazdasági
munkák.
Hajdúnánás,
1960-as évek*

³⁹ Hajdúnánás története. Szerk.: Rác István, Hajdúnánás, 1973. 412.

Az 1956-os forradalom következtében a Petőfi Tsz feloszlott, és a tagság jelentős része kilépett a közös gazdaságokból. A forradalom bukását követően, a szövetkezetesítés harmadik hulláma Hajdúnánáson is eredményes lett. A termelőszövetkezetek életében azonban jelentős változásnak tekinthető, hogy a korábbi December 21 Tsz nevét, Sztálin megítélésének módosulására tekintettel meg kellett változtatni. A szövetkezet új neve „Új Élet” lett, és 1957 folyamán újabb közös gazdaságok is alakultak: a Bocskai és a Jókai Tsz.⁴⁰ A kollektív mezőgazdaság helyi kibontakozását nehezítette viszont, hogy tiltakozásul a parasztság jelentős része passzív ellenállásba kezdett, nem vetett el, és a szövetkezetben sem vette fel a munkát.⁴¹

Végül azonban az állam érvényre tudta juttatni az akaratát és 1960 decemberére a hajdúnánási gazdák (többnyire csak a családfők) 80%-a aláírta a belépési nyilatkozatot és ezzel a tagok száma elérte 3200-at, és a termelőszövetkezetek területe 28 500 holdra emelkedett.⁴² A termelőszövetkezeti rendszerben az eredeti struktúrához képest több ízben is jelentős változások következtek be: 1959 végén a Kossuth Tsz és a Táncsics Tsz egyesülésével megalkult a Lenin Tsz, majd létrejött a módosabb gazdákat tömörítő, „kulák” téesznek, vagy „börkabátos” téesznek nevezett, hatékonyan működő Rákóczi Tsz is. 1962-ben a Bocskai Tsz beolvadt a Micsurin Tsz-be, és végül 1977. január 1-jén a Lenin Tsz, valamint a Rákóczi Tsz egyesüléséből megszületett a Béke Tsz.⁴³ A jelzett változások mind-mind a hatékonyság növelését célozták és egyértelműen a szervezeti és területi integráció irányába mutattak.

⁴⁰ *Csiszár Imre*: Termelőszövetkezetek Hajdúnánáson. Debreceni Szemle 2007: 2. szám, 220.

⁴¹ A forradalom után, a kezdeti időben a szövetkezeti tagság mindössze 68%-a kezdett el dolgozni. – Hajdúnánás története. Szerk. Rácz István, Hajdúnánás, 1973. 414.

⁴² Hajdúnánás története. Szerk. Rácz István, Hajdúnánás, 1973. 414.

⁴³ *Draviczky Imre*: Hajdúnánás tanyavilága. I. rész. Élet a pusztán. 1991. 145. – H.B.m.L. XIV. 18. 2.d.

III. A KIÁLLÍTÁS BELSŐ KIALAKÍTÁSA

A fentiek alapján nyilvánvaló, hogy Hajdúnánás kihívásokkal teli történelme és a XX. században meghurcolt áldozatok emléke miatt bír különös jelentőséggel a város lakói, illetőleg a városhoz kötődők számára. Ez a történelem nem pusztán helytörténet, ez a történelem a XX. századi magyar köztörténet szerves részének tekinthető és kiállításunk egyik fő szakmai célja is éppen ennek az igazolása. A tárlat önmagában is bizonyítja, hogy egy viszonylag kis közösség XX. századi tragédiáját nem lehet elszigetelten kezelni, mert pontosan körülhatárolható helye van a nemzeti emlékezetben, és szervesen illeszkedik a magyar történelem menetébe.

A kiállítótér átgondolt felosztásának, a jól megtervezett helykihasználásnak és a megfelelő adottságokkal rendelkező helyiségnek köszönhetően a tematikus elkülönítés és az egyes egységek színvonalas kialakítása egyidejűleg valósult meg. A látogatók aktív bevonásának, az élethű kompozícióknak és a modern technika által biztosított páratlan lehetőségeknek köszönhetően interaktívvá váló kiállítás kitűnően szemlélteti és kelti életre egy letűnt kor hangulatát.

A deportálásokat egy vagonbelső szimbolizálja, benne a földön fekvő elhurcoltak és a folyamatosan zakatoló vonat jelképezi az utazás nyomasztó egyhangúságát, az állati sorba taszított emberek kilátástalanságát. Itt került kiállításra a tárlat egyik legértékesebb darabja, egy eredeti sárga csillag is. Az 1944. november 3-án éjjel összegyűjtött és polgári személyként hadifogságba hurcolt emberekre egy barakkbelső emlékeztet. Az itt található tárlóban eredeti, pártállami kitüntetések tekinthetők meg az 1950-es évek első feléből, vele szemben egy rácsos ablak mögött, egy vörös csillag közepén, fehér betűkkel azoknak az elhurcolt civileknek a névsora fut, akik életüket veszítették a megpróbáltatások során. A tedeji raboknak, a Hortobágyra kitelepített családoknak állít emléket az a belső tér, amelyben egy rácsos ablak, egy emeletes ágy és egy korabeli, láncon függő lámpa jelképezi a társadalomból kitzsított

emberek nyomorúságát. Az 1956-os forradalom jelképe a kiállításon megtekinthető eredeti szovjet emlékmű, a lyukas zászló, a falon magasodó szintén eredeti vörös csillag, valamint a megtorlást szimbolizáló kifüggesztett pufajkák hosszú sora. Ehhez kapcsolódik a tárlat egyik legszembeötlőbb darabja, egy MÁVAG T-20-as traktor, amely a hagyomány szerint először kísérte meg a szovjet hősi emlékmű ledöntését. A vaskerekes traktor a szövetkezetesítés korai szakaszához is köthető, hiszen az 1950-ben, hazánkban található 13 ezer traktor többsége is ilyen, vagy ehhez hasonló „körmös” traktor volt.⁴⁴

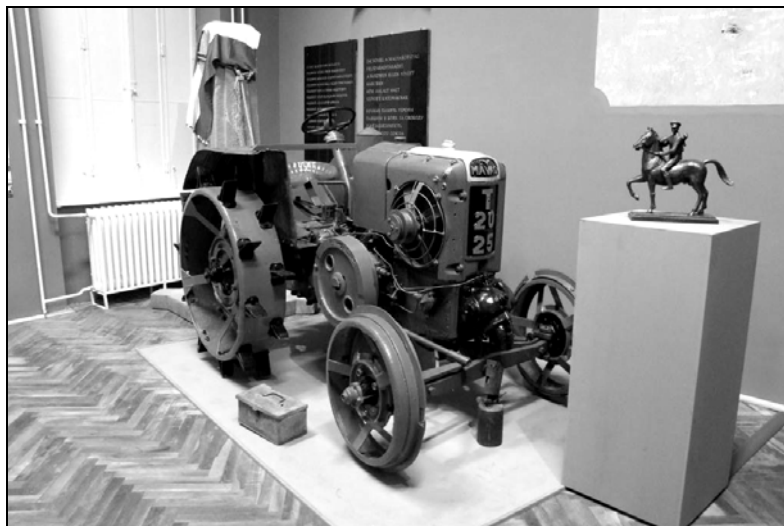
A kiállításához felhasznált technikai kiegészítők, digitális képernyők, projektorok, kivetítők, s a rendkívüli alapossággal beállított világítótestek mind-mind a XXI. századi megjelenítést, a látogatók megdöbbenését és elgondolkodtatását célozzák. Az iPad-ek segítségével lehetővé vált az is, hogy bárki saját kezűleg is megtekinthesse a különböző áldozatok névsorait, valamint a kiállítás kialakításával párhuzamosan folyó levéltári kutatások eddig feltárt eredményeit. Az érintő képernyős megjelenítés a látogatókat aktív bekapcsolódásra, önálló információszerzésre, és keresésre ösztönzi, ami nagyban segíti a témában való elmélyedést, a múlt alaposabb megértését.

A történelmi ismertető és az eredeti dokumentumok bemutatása mellett arra is törekedtünk, hogy a szemtanúk és az áldozatok visszaemlékezései meghallgathatóak legyenek. Erre leginkább a szovjet hadifogságba hurcolt polgári személyeknek emléket állító barakkbelsőben van lehetőség, ahol a kiállítótér hatásos kompozícióját a folyamatosan hallható visszaemlékezések teszik emberközelivé és hátborzongatóvá. Mindemellett a tárlókban látható eredeti emléktárgyak, egyedi installációk teszik kézzel foghatóvá a sokáig elhallgatott, pusztán a helyi közösség kollektív emlékezetében élő múlt hiteles történetét.

⁴⁴ *Romsics Ignác* i. m. 353.

„Kítaszítottak” kiállítás, Hajdúnánás, 2011.

„Kitaszítottak” kiállítás, Hajdúnánás, 2011.

„Kítaszítottak” kiállítás, Hajdúnánás, 2011.

A kitűzött célok maradéktalanul teljesültek, a vizsgált időszak reflektált, eredeti forrásokra épülő bemutatása, a tárgyi emlékek kiállítása és a modern technika által lehetővé tett digitális információ-átadás ötvöződése a történelmi múlt megismerésének olyan lehetőségét nyújtja, amely kiállításunkat nemcsak regionális, de országos, sőt határokon átívelő érdeklődésre is érdemessé teheti.

Ki kell emelnünk azt is, hogy a hivatalos szervek, katonai és állami hatóságok által szervezeten végrehajtott elhurcolások és erőszakos, nem egy esetben emberéleteket követelő cselekmények a helyi közösség kollektív emlékezetében máig élő, eleven történelemként őrződtek meg; de az ünnepélyes megemlékezés, a nyílt főhajtás, vagy egyes, vitathatatlanul megtörtént esemény nyilvános említése is elképzelhetetlen volt egészen a rendszerváltásig. Igaz ugyan, hogy az azóta eltelt két évtized jóval nyitottabb volt és szabadabb teret engedett a múlttal való szembenézésnek, de a történelem tudományos igényű feldolgozása és főként az eredmények széles körű bemutatása és megismertetése ez idáig váratott magára.

A „Kitaszítottak” című kiállítás megvalósítása nemcsak az áldozatok, illetve az eseményeket túlélő, vagy azokat gyermekként átélő idősebb generációk előtti tiszteletadás méltó kifejezése miatt volt elengedhetetlen. A történelmi múlt hiteles megismerése a gyökereit kereső fiatal nemzedék, s főként a szellemi és erkölcsi fejlődésben lévő gyermekek szempontjából is kiemelkedő jelentőségű.

Hajdúnánáson már régóta hagyománnyá vált, hogy minden év november 3-án fáklyás felvonulás keretében emlékeznek meg a szovjet hadifogságba hurcolt férfiakról. Kiállításunk azzal, hogy minden tekintetben méltó emléket állít az ártatlan áldozatoknak, egyúttal emlékezhellyé is vált, hiszen 2011. november 3-án, a megnyitás alkalmával több száz hajdúnánási polgár fáklyás felvonulása vezetett a helytörténeti gyűjtemény bejáratához. Remélhetőleg a „Kitaszítottak” című kiállítás hosszú évekig eredményesen szolgálja majd a helyi társadalmat és a történelmi múlt iránt érdeklődő szélesebb nagyközönséget, lehetővé téve egy letűnt kor megismerését, s az áldozatok előtti főhajtást.

A kiállítás végső üzenete azonban, a páratlan részletességgel bemutatott tragédiák, a kétségbe vonhatatlanul megtörtént szörnyűségek ellenére is egyértelműen pozitív. A különböző diktatúrák embertelen elnyomását, a társadalom különböző csoportjait ért megfélemlítést és nyílt erőszakot bemutató tárlat azt üzeni mindenkinek, főként a most felnövő nemzedékeknek, hogy az a közösség, amely ilyen rövid idő alatt ennyi traumát kellett átéljen és ennyi veszteséget kellett elszenvedjen, és mégis, minden nehézség ellenére talpon tudott maradni, az bátran, félelem nélkül nézhet a mégoly kiszámíthatatlan jövőbe.

*

A kiállítás helye: Móricz Pál Városi Könyvtár és Helytörténeti Gyűjtemény. 4080 Hajdúnánás, Bocskai u. 13. sz.

Bővebb információ: www.kitaszitottak.hu

A KÖTET SZERZŐI

- BARTA RÓBERT
egyetemi docens (Debreceni Egyetem – Debrecen)
- CSISZÁR IMRE
PhD hallgató (Debreceni Egyetem – Debrecen)
- DOBOS NÓRA
egyetemi hallgató (Debreceni Egyetem – Debrecen)
- KEREPESZKI RÓBERT
egyetemi tanársegéd (Debreceni Egyetem – Debrecen)
- KIRÁLY SÁNDOR
történész (Debrecen)
- PALLAI LÁSZLÓ
egyetemi adjunktus (Debreceni Egyetem – Debrecen)
- PÜSKI LEVENTE
egyetemi docens (Debreceni Egyetem – Debrecen)
- VARGA ZSUZSANNA
egyetemi docens (ELTE – Budapest)